

Lənkəran Təbii Vilayətində Yayılmış Uzunbiğ Böcəklərin (*Cerambycidae*) Xoroloji Analizi

İ.Q. Kərimova

AMEA Zoologiya İnstitutu, A.Abbaszaadə küç., döngə 1128, 504-cü məhəllə, Bakı AZ 1073, Azərbaycan;
E-mail: ilkershah@mail.ru

Lənkəran Təbii vilayətində yayılmış uzunbiğ böcəklərin xoroloji analizi faunanın əsasının kifayət qədər geniş yayılmış növlər tərəfindən təşkil olunduğunu göstərmişdir. Bu növlər Transpalearktik, Avropa-Sibir, Avropa, Çöl, Avropa-Aralıq dənizi, Aralıq dənizi, Şərqi Aralıq dənizi, Paleotropik areal tipinə aiddir. Faiz nöqtəyi-nəzərincə Avropa (22%), Şərqi-Aralıq dənizi (20%) və Transpalearktik (14%) növləri üstünlük təşkil etmişdir. Paleotropik qrup ən azsaylı (2%) qrup olmuşdur. Bu qrupa yalnız bir növ daxildir (*Hylotrupes bajulus*). Lənkəran Təbii vilayətinin *Cerambycidae* faunası 2 endemik növlə (*Purpuricenus talyschensis* Reitter, 1891 və *Dorcadion (Cribridorcadion) talyschense* Ganglbauer, 1884) xarakterizə olunur.

Açar sözlər: *Cerambycidae*, uzunbiğ böcəklər, xoroloji təhlil, areal

GİRİŞ

Lənkəran təbii vilayəti İranla həmsərhəd olub, Azərbaycanın cənub-şərqində yerləşir. Relyefinə görə vilayət iki hissədən ibarətdir: Lənkəran ovalığı və Talış dağları. Lənkəran ovalığı Kaynozoy erasının IV dövrünün çay və dəniz çöküntülərindən, Talış dağları isə III dövrün çökmə və vulkanik süxurlarından ibarətdir (Budaqov, 1988; Məmmədov, 2007). Təbii vilayətin özünəməxsus həşərat faunası formalaşmışdır. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanın entomofaunasının endemik nümayəndələrinin hamısı məhz bu təbii vilayətin payına düşür. Lənkəran təbii vilayətinin uzunbiğ böcəklər faunasının endemik nümayəndələri *Purpuricenus talyschensis* Reitter, 1891 və *Dorcadion (Cribridorcadion) talyschense* Ganglbauer, 1884 növləri ilə təmsil olunmuşdur.

MATERIAL VƏ METODLAR

Vilayətin *Cerambycidae* faunasının xoroloji tədqiqi 2014-2016-cı illər ərzində aparılmışdır. İri böcəklər əllə, xırda nümunələr isə əl toru vasitəsilə toplanmışdır. Ərazidən toplanmış növlərin siyahısı cədvəldə verilmişdir. Faunanın xoroloji analizi V.A.Krivoxatski və Yemelyanovun (2000) metodikasına əsasən aparılmışdır.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Transpalearktik növlərin arealı. Şimali Afrikadan başlayaraq Avroasiyanın çox hissəsini əhatə edir və Atlantik okeanından Sakit okeanadək uzanır. Lənkəran Təbii vilayətində bu kompleks 6 növü və 2 yarımnövü (*P. sanguineum*, *T. praeustus*, *T. prae-*

ustus praeustus, *M. verecundus*, *D.(C.) scabricolle* *O. coerulescens*, *O.coerulescens coerulescens*, *M.(S.) scovitzii*) özündə birləşdirir (9%).

Avropa-Sibir növlərin arealı Qafqaz da daxil olmaqla Mərkəzi və Şimali Avropa və Sibiri əhatə edərək Baykala və ya Yakutiyaadək uzanır, lakin Sakit okeana çatmır. Lənkəran Təbii vilayətinin uzunbiğ faunası bu areala daxil olan 5 növlə (*D. collaris*, *A. moschata*, *O.(A.) erythrocephala*, *O.(A.) erythrocephala erythrocephala*, *Ph. ictERICA*) təmsil olunmuşdur. Bu qrupun bəzi növləri (*Dinoptera collaris*) bəzən Aralıq dənizi, Qafqaz və Yaxın Şərq arealına da daxil olur.

Avropa arealı tipi Avropa və eyni zamanda Qafqazda yayılan növləri təmsil edir. Tədqiqat ərazisində bu areal tipinə aid 12 növ (*P. caspia*, *A. rufipes*, *A. rufipes rufipes*, *M. scopolii*, *M. scopolii scopolii*, *M. monticola*, *P. detritis*, *P. arquatus* və s.) və 1 yarımnöv qeydə alınmışdır. Subboreal meşə-çöl növü olan *Ch. sartor* bu qrupa daxildir.

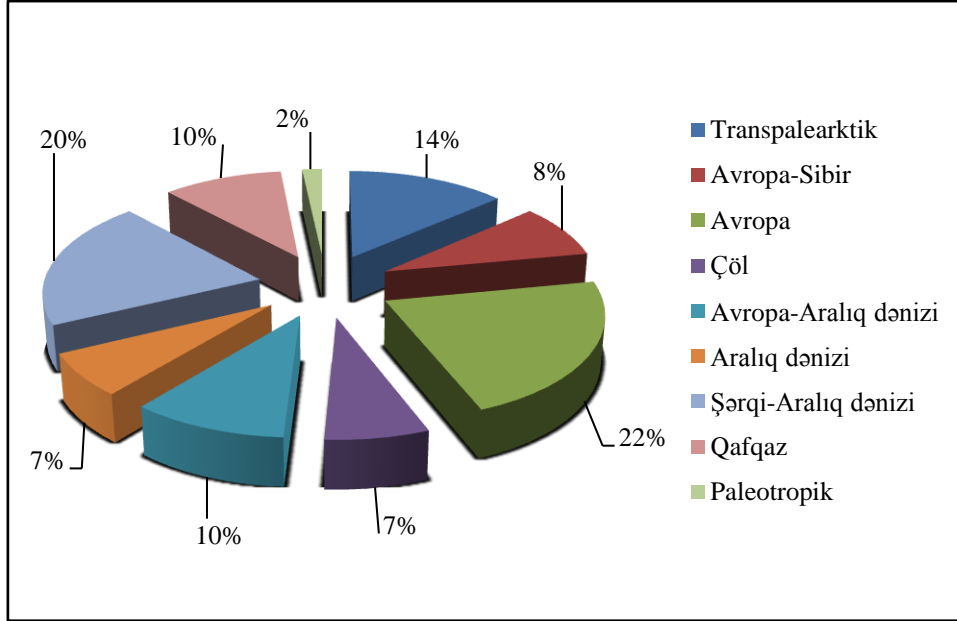
Çölareal tipi Avroasiyanın bütün çöl rayonlarında yayılmış uzunbiğ böcək növlərini əhatə edir. Tədqiq olunan fauna üçün bu areal tipinə aid 4 növ (*F. elegans*, *L. femoratus*, *G. gracilis*, *Rh. macropus*) səciyyəvidir.

Avropa-Aralıq dənizi areal tipi Avropa və Aralıq dənizi ətrafında geniş surətdə yayılmış növləri birləşdirir. Lənkəran Təbii vilayətində bu areal tipi üçün səciyyəvi olan 4 növ və 1 yarımnöv (*S.(S.) tesserula*, *S. bifasciata*, *C.(C.) cerdo*, *C.(C.) cerdo acuminatus*, *C.(M.) scopolii*) qeydə alınmışdır.

Aralıq dənizi areal tipi Aralıq dənizi ətrafında geniş yayılmış, lakin arealdan kənaraçıxmalara yol verən növləri əhatə edir. Tədqiqat ərazisinin uzun biğ böcəklər faunasından 4 növ (*S.(S.) cordigera*, *T. griseus*, *P. fasciata*, *G.(G.) kiesewetteri*) bu areala aiddir.

Cədvəl. Lənkəran təbii vilayətində yayılmış uzunbiğ böcəklərin növ tərkibi və xoroloji səciyyəsi										
№	Növ tərkibi	Transpalearktik	Avropa-Sibir	Avropa	Çöl	Avropa-Aralıq dənizi	Aralıq dənizi	Şərqi-Aralıq dənizi	Qafqaz	Paleotropik
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Fəsilə CERAMBYCIDAE Latreille, 1802									
	Yarımfəsilə PARANDRINAE Blanchard, 1845			+						
1.	<i>Parandra (Archandra) caspia</i> Ménériés, 1832									
	Yarımfəsilə PRIONINAE Latreille, 1802									
2.	<i>Rhaesus serricollis</i> Motschulsky, 1838							+		
	Yarımfəsilə LEPTURINAE Latreille, 1802									
3.	<i>Enoploderes (Enoploderes) sanguineum</i> Faldermann, 1837								+	
4.	<i>Stenocorus (Stenocorus) insitivus</i> Germar, 1824								+	
5.	<i>Dinoptera (Dinoptera) collaris</i> Linnaeus, 1758		+							
6.	<i>Fallaciaelegans</i> Faldermann, 1837				+					
7.	<i>Anopolodera (Anopolodera) rufipes</i> (Schaller, 1783)			+						
8.	<i>Anopolodera (Anopolodera) rufipes rufipes</i> Schaller, 1783			+						
9.	<i>Stictoleptura (Stictoleptura) cordigera</i> Fuessly, 1775						+			
10.	<i>Stictoleptura (Stictoleptura) tessera</i> Charp. 1825					+				
11.	<i>Stictoleptura (Stictoleptura) tonsa</i> J. Daniel et K. Daniel, 1891								+	
12.	<i>Rutpelamaculata</i> Poda von Neuhaus, 1761							+		
13.	<i>Rutpelamaculata maculata</i> Poda 1761								+	
14.	<i>Stenurellabifasciata</i> Müller, 1776					+				
15.	<i>Stenurellabifasciata bifasciata</i> Müller, 1776								+	
	Yarımfəsilə: CERAMBYCINAE Latreille, 1802									
16.	<i>Trichoferus griseus</i> Fabricius, 1792						+			
17.	<i>Stromatium unicolor</i> Olivier, 1795							+		
18.	<i>Cerambyx (Cerambyx) cerdo</i> Linnaeus, 1758					+				
19.	<i>Cerambyx (Cerambyx) cerdo acuminatus</i> Motschulsky, 1852					+				
20.	<i>Cerambyx (Microcerambyx) scopoli</i> Fuessly 1775					+				
21.	<i>Cerambyx (Microcerambyx) scopoli scopoli scopoli</i> Fuessly, 1775			+						
22.	<i>Aromia (Aromia) moschata</i> Linnaeus, 1758		+							
23.	<i>Aromia (Aromia) moschata ambrosiaca</i> Steven, 1809							+		
24.	<i>Penichroa fasciata</i> Stephens, 1831						+			
25.	<i>Molorchus monticola</i> Plavilstshikov, 1931			+						
26.	<i>Glaphyra (Glaphyra) kiesewetteri</i> Mulsant, 1861						+			
27.	<i>Stenopterus rufus</i> Linnaeus, 1767							+		
28.	<i>Stenopterus rufus rufus</i> Linnaeus, 1767							+		
29.	<i>Callimus (Lampropterus) femoratus</i> Germar, 1824				+					
30.	<i>Callimoxys gracilis</i> Brullé, 1832				+					
31.	<i>Hylotrupes bajulus</i> Linnaeus, 1758									+
32.	<i>Ropalopus (Ropalopus) macropus</i> Germar, 1824				+					
33.	<i>Pyrrhidium sanguineum</i> Linnaeus, 1758	+								
34.	<i>Plagionotus detritus</i> Linnaeus, 1758			+						
35.	<i>Plagionotus detritus caucasicola</i> Plavilstshikov, 1940								+	
36.	<i>Plagionotus arcuatus</i> Linnaeus, 1758			+						
37.	<i>Echinocerus floralis</i> Pallas, 1773			+						
38.	<i>Chlorophorus varius</i> Müller, 1766			+						
39.	<i>Chlorophorus varius varius</i> Müller, 1766			+						
40.	<i>Chlorophorus figuratus</i> Scopoli, 1763			+						
41.	<i>Chlorophorus sartor</i> Müller, 1766			+						
42.	<i>Clytus rhamni</i> Germar, 1817							+		
	Yarımfəsilə: LAMIINAE Latreille, 1825									
43.	<i>Monochamus (Monochamus) sutor</i> Linnaeus, 1758			+						
44.	<i>Morimus verecundus</i> Faldermann, 1836	+								
45.	<i>Dorcadion (Cribridorcadion) scabricolle</i> Dalman, 1817	+								
46.	<i>Tetrops praeustus</i> Linnaeus, 1758	+								
47.	<i>Tetrops praeustus praeustus</i> Linnaeus, 1758	+								
48.	<i>Oberea erythrocephala</i> Schrank, 1776		+							
49.	<i>Oberea (Amaurostoma) erythrocephala erythrocephala</i> Schrank, 1776		+							
50.	<i>Mallosia (Semnosia) scovitzii</i> Faldermann, 1837	+								
51.	<i>Phytoecia (Phytoecia) icterica</i> Schaller, 1783		+							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
52.	<i>Phytoecia (Phytoecia) caerulea</i> Scopoli, 1772							+		
53.	<i>Phytoecia (Phytoecia) caeruleacaerulea</i> Scopoli, 1772							+		
54.	<i>Phytoecia (Opsilia) coeruleascopoli</i> , 1763	+								
55.	<i>Phytoecia (Opsilia) coerulescenscoerulescens</i> Scopoli, 1763	+								
56.	<i>Agapanthia (Synthapsia) kirbyi</i> Gyllenhal, 1817							+		
57.	<i>Agapanthia Agapanthiella subchalybaea</i> Reitter, 1898							+		
58.	<i>Agapanthia (Smaragdula) violacea</i> Fabricius 1775							+		
	Cəmi	8	5	13	4	5	4	12	6	1

Şəkil. Lənkəran Təbii vilayətində yayılmış uzunbığ böcəklərin zoocoğrafi spektri

Şərqi Aralıq dənizi areal tipi Balkanlar, Krım, Qafqaz, Ön Asiyada yayılmış növləri əhatə edir. Tədqiqat ərazisində bu areal tipi 12 növ və yarım növlə (*Rh. serricollis*, *R. maculata*, *S. unicolor*, *A. (A.) moschata ambrosiaca*, *S. rufus*, *C. rhamni* və s.) təmsil olunmuşdur.

Qafqaz areal tipinə aid olan növlər Böyük Qafqaz, Cənubi Qafqazda yayılmış, bəzən Şimal-Şərqi Türkiyə ərazisinə də keçirlər. Lənkəran Təbii vilayətində bu areal tipi 3 növ və 3 yarımnövlə (*E. (E.) sanguineum*, *S. (S.) insitivus*, *S. (S.) tonsa*, *R. maculata maculata*, *S. bifasciata bifasciata*, *P. detritus caucasicola*) təmsil olunmuşdur.

Paleotropik areal tipinə Afrika və Asiyanın və nisbətən də qədim Aralıq dənizi ərazilərinin uzunbığ növləri aiddir. Tədqiq olunan ərazinin faunasının yaranmasında bu areal tipinə aid növlərin rolu çox cüzdür. Belə ki, bu arealı yalnız 1 kosmopolit növ (*H. bajulus*) təmsil edir. Güman olunur ki, bu növ öz başlanğıcını Avropa-Aralıq dənizi regionundan götürmüşdür (Шаповалов, 2012)

Lənkəran Təbii vilayətində yayılmış uzunbığ böcəklərin faizlə zoocoğrafi spektri şəkildə verilmişdir.

Faiz nöqtəyi nəzərinə Avropa (22%), Şərqi-Aralıq dənizi (21%) və Transpaleartik (14%) növləri üstünlük təşkil etmişdir. Qafqaz (10%), Avropa-Sibir (9%), Avropa-Aralıq dənizi (9%) qrupuna demək olar ki, bərabər sayda növlər daxil olmuşdur. Çöl (4%) və Aralıq dənizi qrupu (7%) az sayda növləri birləşdirmişdir. Ən azsaylı qrup isə Paleotropik qrup olmuşdur. Bu qrupa yalnız bir növ daxil olmuşdur (2%).

Boreal mənşəli temperat növ olan *Monochamus sutor*-un ilk fərdi Azərbaycanda 1946-cı ildə Mingəçevirdə L. Axundova tərəfindən tutulmuşdur. İkinci fərd Bakıda Botanika bağında 1953-cü ildə, üçüncü fərd isə N. H. Səmədov tərəfindən 1958-ci ildə Astarada qeydə alınmışdır. Tədqiqatlarımız müddətində Lənkəran Təbii vilayətində bu növ bizim tərəfimizdən qeydə alınmamışdır. *M. sutor* əsasən küknar ağacının zərərvericisidir. Nadir hallarda bu böcək başqa iynəyarpaqlı ağaclara da keçir. Azərbaycanda küknar ağacının təbii senozları yoxdur. Ola bilsin ki, *M. sutor* Rusiyadan taxta-şalbanla Azərbaycana gətirilmiş, kifayət qədər qida tapa bilmədiyini üçün yayıla bilməmişdir.

Məqalədə verilən məlumatlar yardımçı xarakter daşıyır və Azərbaycanda böcəklərin ümumcoğrafi rayonlaşdırılmasının yaradılması və ya təkmilləşdirilməsi üçün material rolunu oynaya bilər.

NƏTİCƏLƏR

1. Lənkəran Təbii vilayətinin uzunbuğ böcəklər faunasının əsasını Avropa və Şərqi-Aralıq dənizi növləri təşkil edir.
2. Faunanın tərkibinə 2 endemik növ daxildir: *P. talyshensis* və *D.(C.) talyschense*.

TƏŞƏKKÜR

Müəllif uzunbuğ böcəklərin təyinatında yardımına görə "Ümumrusiya karantin bitkilər mərkəzi" Federal Dövlət Büdcə İdarəsinin Rostov filialının Karantin laboratoriyasının müdiri, b.ü.f.d. D.G.Kasatkinə və lazımı ədəbiyyatla təminatına görə REA Zoologiya institutu, Həşəratların sistematikasına laboratoriyasının aparıcı elmi işçisi, Torqanadlı həşərat

lar şöbəsinin müdiri, Quru buğumayaqlıları və kiçik həşərat dəstələri üzrə kolleksiyanın kuratoru b.e.d. V.A.Krivoxatskiyə təşəkkürünü bildirir.

ƏDƏBİYYAT

- Budaqov B.Ə.** (1988) Azərbaycan təbiəti. Bakı: 202 s.
- Məmmədov Q.Ş.** (2007) Azərbaycanın torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadi və ekoloji əsasları. Bakı: Elm, 856 s.
- Кривохатский В.А., Емельянов А.Ф.** (2000) Использование выделов общей биогеографии для частных зоогеографических исследований на примере Палеарктической фауны муравьиных львов (*Neuroptera, Myrmeleontidae*). *Энтомологическое Обозрение*, **LXXIX (3):** 558-579.
- Шаповалов А.М.** (2012) Жуки - усачи (*Coleoptera, Cerambycidae*) Оренбургской области: фауна, распространение, биология. *Труды, Оренбургского отделения Русского энтомологического общества*, **вып 3:** 224 с.

Хорологический Анализ Жуков-Усачей (*Cerambycidae*) Распространенных В Ленкоранской Природной Области

И.Г. Керимова

Институт зоологии НАН Азербайджана

Хорологический анализ жуков-усачей Ленкоранской Природной области показал, что фауна сложена из широко распространенных видов, принадлежащих Транспалеарктическому, Европейско-сибирскому, Европейскому, Степному, Европейско-средиземноморскому, Средиземноморскому, Палеотропическому типов ареала. В процентном соотношении доминируют виды Европейской (22%), Восточно-Средиземноморской (20%) и Транспалеарктической (14%) групп. Самым малочисленным была Палетропическая группа (2%), которая представлена одним видом (*Hylotrupes bajulus*). Фауна жуков-усачей Ленкоранской Природной области включает 2 эндемических вида (*Purpuricenus talyshensis* Reitter, 1891 и *Dorcadion (Cribridorcadion) talyschense* Ganglbauer, 1884).

Ключевые слова: *Cerambycidae*, жуки-усачи, хорологический анализ, ареал

Chorological Analysis Of The Long-Horned Beetles (*Cerambycidae*) Of The Lankaran Natural Area

I.G. Kerimova

Institute of Zoology, Azerbaijan National Academy of Sciences

A chorological analysis of beetles from the Lenkoran Natural Area showed that the fauna composed of widespread species belonging to the Transpalearctic, European-Siberian, European, Steppe, European-Mediterranean, Palaeotropic types of region. The European (22%), Eastern Mediterranean (20%) and Trans-Palearctic (14%) species were dominants. The smallest was the Paletropic group (2%) which was represented with one species (*Hylotrupes bajulus*). The fauna of the long-horned beetles of the Lenkoran Natural Area includes 2 endemic species (*Purpuricenus talyshensis* Reitter, 1891 and *Dorcadion (Cribridorcadion) talyschense* Ganglbauer, 1884).

Keywords: *Cerambycidae*, long-horned beetles, chorological analysis, area